

Odú ró'ò dhu-tì

A

1

L

¹ Ábhàlì: Ábhàlì ní atdí ale-owù ð arúbhi ale, ndí ale ràdè àrà dhu ùdhe rò fíndà. Bätizò nubhónà Yùwanì ní'ì inè pbindà ábhàlì nà. Ndirò, Yèsù bhà ábhàlì ní'ì inè átò. Uvitatále tó bhükù ò, ábhàlì ní Yèsù ná'ù ale.

Abhu-nzìnzì: Abhu-nzìnzì ní ale t'ábhunà t'ábhunà. Pbàìsràyéí t'ábhúya-nzìnzì ní'ì Àbràhamù mà, Ísakà mà, Yàkòbhò mà, fíyó inzo mà. Atdíhená Andítá ò, ka kí ádrèngbà kamà Dàwudì nánzì átò ale t'ábhunà-nzìnzì tí (Kas 2.29).

Ádròdrò ale: Ádròdrò ale tí ka kátina ní ìndrù ènda arí, ndirò ngàtsì ní ìndrù òdo arí pbìrì ð, pbanga ð, ndirò kànìsà ð màtí ale.

Ádrèngbà kamà: Ádrèngbà kamà ní kámá dš ádrèngbàle.

Ádrèngbà kamà bhà idzì ní kònyè idzì ònà kàsùmì. Kàbhà pbìrì ní kà rí'ì ádrèngbànga nà dýà ngari.

Afi: Afi ní dhu àbhè arí rìvè dhu, ndirò dhu ìnzà arí dhu. Andítá ò, kà-tì ní ìnzà ílã Kàgàwà-nyìkpò ð dhu (Màt 16.6,11-12; 1Kò 5.6-8; Gàl 5.9). Pbètè, Màt 13.33 mà Luk 13.21 mà nà ò, kà rìtèna ní Kàgàwà bhà Idzì.

Àgìripà: Ungbòta-Òwétá ò, Àgìripà ní'ì óyò ádròdrò kámá dš oyo: 1. Wemberè tó Àgìripà ní'ì Pbàyàhúdì tó pbìrì dš ádrèngbà kamà, ròpè ndí ìfò kumì dóná atdí nà ato dš rò, ràrà àhè ìfò kumì dóná ìfò nà ato ð Yèsù ka kégù dhu-dzidò. (Kas 12.1-23). Ka ní'ì Ádrèngbà Hèròdè tí ka kátina ádrèngbà kamà Hèròdè bhà màdzukuru. Ndirò, kàbhè Yàkòbhò, Yùwanì t'ádónà kòkèrè dóna, ròvè (Kas 12.1-2). Kàbhè Péterè kosò imbi ò átò (Kas 12.3-19). 2. Oyo rí kisè Àgìripà ní'ì yà Pbàyàhúdì tó pbìrì tó múlayì dónà rò ì nòtù màlengù dš ì'ì ádrèngbà kamà tí ale, ròpè ndí ìfò kumì dónà àrè nà ato ð rò. Uvitatále tó bhükù 26 ò ka kándì dhu bhèyi, àbadhi-ònzì nga ní ndí Pòlò náanzì mùsambà nì.

Àlbatrò: Àlbatrò ní odu-tidò, yà tsúpà ka kòbhólónà nì, kadè atdídò aróngu akye-tidò nùdho ònà odzì tò. Kà ð akye ní ndí Màriyà tí kátina tsìbhále nùdho Yèsù-pfò dš (Màt 26.7; Mrk 14.3; Luk 7.37).

Alindra: Alindra ní itdyu ka kítduyù itsu-dha, yà mbèyi aróngu kàzè ò ka kòbì ndí rò itsu-dha.

Àmà: Àmà ní onzìnánga óvè ale, yà ìnzì aródhi ale. Ndirò ka ní yà obi ní ka kòhò onzìnánga ale mà.

Andítá: Andítá ní yà dhèdhèrò ale núundì Bìbìliyà ò kórò bhükù, ròpè ndí Opèta ò rò, ràrà àhè Upfòta ò. Ka kí kàtì átò Kàgàwà bhà Andítá tí.

Àvùkà: Àvùkà ní ìndrù dš arí ndùgye anya nánò ka kí rò ale. Yèsù ní yà ndí ná'ù ale tó Àvùkà Kàgàwà-ònzì (1Yù 2.10).

Àwèrù: Àwèrù ní ìbhè òkye arí ale. Péterè ní'ì àwèrù ìnzà Yèsù nàpè ndànzi pbindà ábhàlì tí rórò.

A'uta: A'uta ní Kàgàwà bhà Ote nyé, Yèsù bhà Ote ná'ù ka kí dhu, ka nyé ná'ù ka kí dhu, kà-dš ka kí ale-atdyú nfilì dhu, ndirò kà-rò ka kí ale nípbì dhu.

B

Bàtò: Bàtò ní ádrèngbá ibhú-tídò. Awe nóodínà ka dòná ka kùsò ádrèngbá mberè nǎ, ndírò ka kodínà ka ngayí nǎ átò (Ándà Mrk 6.48; Kas 27.40). Kòmbí arí'ì bàtò ní màterè nǎ arúbhi idha dǎ tìyàdò.

Bèlìzèbuli: Bèlìzèbuli ní nzére-alafí tó ádrèngbáale, yà Sitanì tí ka karátina pǎmvo (Mát 12.24). Ndí ɔvo-tì nyú ní «Mòmò tó ádrèngbáale». Ungbòta-Ayí ò ka ní'ì Èkròní ð màngù-ngba (2Ká 1.2-16).

D

Dèkàpoli: Dèkàpoli ní yà adiyí nàarí ndíto Yòròdanì tó idha-akpà-bidò iná rò idrè kigò ní'ì nà ònà pbirì-ɔvò. Pbagíríkí t'ávàna ð, kà-tì ní idrè kigò. Dìni: Dìni ní indrù bhà a'uta níde dòná dhu nǎlè ka karí tí dhu.

Dìnarì: Dìnarì ní'ì Pbarómá-bvǎ fàrangà. Yèsù bhà kàsùmì ð, atdí dìnarì ní'ì atdíku idho tó kasù tó mùkimbà.

Dìvayi: Dìvayi ní vinyò tí kátina itsu-tídò-kpò ní ka karóbhòlona iwà. Pbaìsràyélí nóongónà adè dìvayi nǎdho átò rǎyá otú dǎ, pbabí tí.

Diyàkónò: Diyàkónò ní Kàgàwà bhà-dzá arí kasù ònzi pbàkèrǎ mànà ale. Yà pbàkèrǎ rǎ alafí nàndà kasù ònzi rò, abádhí kàsù ní 'àndà alafí tó kasù ònzi rí ale mà abvo-ayí mànà rí atdyúya òho dhu, ndírò ní 'òdò kànìsà rí'ì nà malí tí dhu-tsí. Ngǎkpà Kànìsà ð, diyàkónò tí ka kánzina ale ní Padèrè tí ongo tí ka kí kàsuna àndà ale.

E

E

Èliya: Èliya ní Ungbòta-Ayí ð í'ì Kàgàwà bhà nabì tí ale (1Ká 17-19). Atdí kàsùmì ð, Pbyàhúdí irè nga ndí Èliya radùya ndí ndírà yà adzi dǎ tdǎ Masiyà (Ògǎba) ira rò (Mál 3.22-23). Pbéù Kàgàwà adù ìvinà ní Bâtizò nubhónà Yùwani, rìrà Yèsù bhà otu nóbhòlò. Ndí dhu bhèyi ní ndí, kívi Èliya yà ndí ndakò fndá làkà dhu bhèyi (Mát 11.11-14; 17.1-13; Luk 1.17).

G

Gòlògotà: Gòlògotà ní Yèsù ka kùtò màsàlabhà dǎ dòná pbirì-ngba. Ndí ɔvo-tì ní ale-do-kpa tó ngari. Kí'ì irinà rò Yèrùsàlemà tó kigò tó.

H

Hàradalì: Hàradalì ní itsu-tídò. Kà-kpò narí ànínì dhu-tútù-nzo nyú.

Hemè-dzà: Hemè-dzà ní Pbaìsràyélí-nzínzì náakò ònà idza-tídò (Opt 18.1). Mísrì rò ì ùvò rò, pbaìsràyélí náakò átò hemè-dzà ð rǎngù ð (Uvt 33.8). Ndí rǎngù ð, abádhí ongónà tsàya nándu, 'ùlè Kàgàwà átò hemè-dzà ð. Ndí idza-ònga ka kundo ɔvo, mberè-iyà-ba ní: atdí ngari ní'ì Kàgàwà-nyìkpò ð flà ngari tí ka kátina ngari, ndírò ngàtsi ní'ì atdídǎ ilà kà-nyìkpò ð ngari-tsí. Ndí ngari ð í'ì dhu ní Ungbòta tó Sàndukù tí ka kátina sàndukù (Uvt 25.10). Hèròdè bhà ábhàlì: Hèròdè bhà ábhàlì ní'ì Pbyàhúdí nzínzì ð atdídhenà ale. Ngàtsi ní ka kátina abádhí Hèròdè bhà ale tí. Abádhí í'ì ádròdrǎ ngari ð, fíyò irèta rádù ndàkò Hèròdè mà Pbarómá mànà tó irèta nà. Gàlìlayà tó pbirì ð, Hèròdè bhà ì ábhàlì mà núungbò ì Pbàfàrisáyó nà ndínì ì iri tí ì, 'àbhà Yèsù kohò (Mrk 3.6; 8.15). Yèrùsàlemà tó kigò ð, kǎkò óyò ale-tídò núungbò ì átò atdíkpá, ndínì ì idyi tí Yèsù-idà-do òtèna ð Kàyìsarà tó ka kùbhòna pàratà nàndà dhu ní (Mát 20.16; Mrk 12.13).

I

Hèròdè: Hèròdè ní'ì Pbyàhúdí tó pbirì ð ádròdrǎ kámá dǎ ɔvo. Yèsù núgù ka kí rò í'ì ádrèngbá kamà tí Yùdèyà tó pbirì ð ale ní'ì Ádrèngbá Hèròdè tí kátina Hèròdè (Luk 1.5).

Ka ní ndí níní nzónzo naví kokyè Bètèlèhemè tó kigò ð (Màt 2.13,16). Ngǔkpà Hèròdè ní'í kà t'ídhùnà Hèròdè Àtipasí mà, kǎbhà p̀b̀àdzuk̀er̀u Wemberè tó Àgìripà (Uvt 12.1-23) mà, Ọ̀yó rí kisé Àgìripà mànà (Ọ̀zè Àgìripà d̀s̀ ka kàwe dhu). Àtipasí ní'í Gálilayà tó p̀b̀ìrì ð àdr̀r̀ng̀b̀à kamà. Kǎbhè ndí Bàtizò nubhónà Yùwanì-dò kòkèrè. Ndirò, Pilatò náavi Yèsù kowù nà kà-tí'ò ndíní k̀ǹo t́ ̀nyàna (Luk 23.7-12).

Ìmbà ònà afi nà m̀g̀ati tó m̀h̀endè: Ìmbà ònà afi nà m̀g̀ati tó m̀h̀endè ní Pàsika tó m̀h̀endè-idhò-dzidò P̀b̀àisr̀aỳéí nòongónà ònzìnà atdí yengè t́ m̀h̀endè. Ndi kàsùmí ð, abádí nòongónà Mísri tó p̀b̀ìrì ð r̀ Kàgàwà nípfò ̀ ̀'ùvò ino kàsù ð r̀ t́ dhu nírè, 'àdè àmbe ìmbà afi nà ònà m̀g̀ati kèlè nónyè d̀s̀ (Uvt 12.14-20).

K

Kàgàwà bhà Andítá: Kàgàwà bhà Andítá t́ ka kátina dhu ní Bibiliyà, yà àndí t́ ka kándí Kàgàwà bhà Ọ̀te (Uvt 17.14; Yèr 36.2). Angvi k̀ng̀ónà itèna dhu ní Ungbòta-Ayí tó bhùkù (Yùw 5.39; 7.15; Kas 17.11). Tdítd̀s̀ k̀d̀d̀ Ungbòta-Ọ̀wátá tó bhùkù mà nítè átò (1Tì 5.18; 2Pé 3.15-16). Í Andítá òzè p̀b̀àkr̀stò arí Kàgàwà nyú nítè ndí ndítírò dhu t́ (2Tì 3.16).

Kàgàwà bhà Idzi: Kàgàwà bhà Idzi t́ ka kátina dhu ní Àbadhi mà nzínzi ð írìta p̀b̀ìndà ale mànà. Ndi Kàgàwà ní ndí ð p̀b̀ìndà ale tó Àdr̀r̀ng̀b̀à kamà. Kǎrí abádí-ngbò nòdò, ndàdè abádí rí atdyúna òho kóró dhu nábhe abádí tò. Kǎrí abádí ùnda, ndàdè ̀'í àdr̀r̀ng̀b̀ànga tó ọ̀bì nà d̀yà.

Kàgàwà bhà Idzi ð bhà ní yà Kàgàwà d̀s̀ t́ atdyúna nùli, 'àdè àmbe k̀ǹd̀ dhu kèlè níffà d̀s̀ ale.

Yà adzi ð Yèsù Krístò ìrà r̀, ndí Idzi nírà àhè ndí adzi ð ọ̀wátána tó ọ̀fò ð. Kǎngbe ndí otu indrù tó r̀ngò òngò Kàgàwà bhà ale t́, ndirò r̀ngò ùbhi atdíkpá kà mànà írìta-ọ̀wátá ð. Yèsù Krístò r̀ngò yà adzi ð r̀, Kàgàwà bhà Idzi náakáya atdíð, ndàdè nditè kpangba kóró ale t̀.

Kàgàwà bhà idza: Kàgàwà bhà idza ní yà atdí t́ ongónà ̀'í Yèrùsàlemà tó kigò ð P̀b̀àyàhùdí tó somà-dzà. Ndi idza-tsidò-ònga ka k̀nd̀ ̀f̀. Wemberè tó ngari ní'í vèbhále mà nzónzo mànà kèlè nòongónà òtsù ònà víya d̀s̀ r̀ ngari. Ọ̀yó rí kisé ní'í kpabhále tó ngari. Abádí ongónà ùda vèbhále tó tsí ònanà ànyí ̀ ̀òtsù r̀. ̀bhè rí kisé ní'í p̀b̀àk̀h̀ánf̀ mà p̀b̀aláwí mànà kèlè nòongónà òtsù ònà víya d̀s̀ r̀ ngari. Ízà tó perè nábhe rárà Kàgàwà tó kpatsibhále nòongónà òtsù òtsù ̀bhè rí kisé ngari ð. Ndirò somà-dzà-tsidò isè rí ̀f̀ kà-tsidò ní'í somà-dzà nyú ndítírò mà ̀bhè kà-tsidò mànà kóró ngbò nàkpòrò, ndíli átsí àdr̀r̀ng̀b̀à ngari-ba. P̀b̀àyàhùdí mà ̀nzí ní P̀b̀àyàhùdí mànà nòongónà inè 'òtsù kà-ð. Ànyí r̀ nga ní ndí Músà bhà Ọ̀yátá tó m̀l̀ím̀o nòongónà dhu ùdhe indrù tó ní, ndirò 'àdè 'àgò nzínziya ð ní. Somà-dzà nyú ð kàluga ní'í ọ̀yó: wemberè tó ní'í «ìl̀l̀à ngari» t́ ka kátina ngari, ndirò ọ̀yó rí kisé ní'í «atdíð ìl̀l̀à ngari» t́ ka kátina ngari. Ndi-tsí mà-ònga ka k̀nd̀ wemberè tó mànà ̀h̀ mberù-yà-ba ní. Ndi mberù-ònga ní ndí ndí nùfà átsí r̀, r̀pè ndí ọ̀r̀ r̀, r̀rà àhè obvò, yà Yèsù avè m̀s̀alabhà d̀s̀ r̀ nínganf̀, ndí dhu ràdè ka ná'ù ale ̀bhè r̀ngò òte kà mànà ̀tírò (Màt 27.51; Mrk 15.38; Luk 23.45). P̀b̀àk̀h̀ánf̀ nòongónà ̀zà tó perè mà ngǔkpà perè-tidò mànà nùbho Kàgàwà tó indrù-òvò r̀ Kàgàwà bhà idzá r̀. Obhò t́, kùhanì nòongónà òtsù ̀l̀l̀à ngari ð kútsingá ndirò p̀b̀òts̀ng̀à, ndàrà mbèyi ar̀ng̀u k̀z̀u ð ka kòbì ndí r̀ alindra-tidò nòbì itsòta tó kàsùmí ð. Ndirò, yà ato náaríà r̀, p̀b̀àk̀h̀ánf̀ tó àdr̀r̀ng̀b̀àle nòongónà òtsù atdíð ̀l̀à ngari ð atdí-g̀na kèlè t́, perè t́ ndí ndúbhona Kàgàwà tó ọ̀yó ̀zà-azù nà f̀nà: atdí r̀'í p̀b̀ìndà nzérenge-okù d̀s̀ r̀, ndirò ngàtsi r̀'í indrù-okù d̀s̀ r̀. Bibiliyà ð, Kàgàwà bhà idza t́ ka kátina dhu ní ndí idza nyú ndítírò, ndirò ní ndí idza mà ̀f̀ tsinàdò mànà kóró atdíkpá. Yà ato náaríà r̀, P̀b̀àyàhùdí nòongónà òwu ̀f̀yó àdr̀dr̀s̀ m̀h̀endè ònzi átò ̀f̀yó somà-dzà ð r̀. Ngàtsi kàsùmí ð, ka kí Kàgàwà bhà idza náti Yèsù-ngbò t́. Kànisa: Kànisa ní atdí ngari ð arí 'ùndù 'òngò Kàgàwà ̀le, 'àdè òtèna ̀r̀ Yèsù ná'ù ale tó m̀t̀t̀. Ka ní átò yà Yèsù ná'ù yà adzi d̀s̀ ale kóró.

Kàsè: Kàsè-tì náarí'ì ibí nyú: Wemberè tí, ka ní dhu nódo rí dhu. Upf 5.2 ð, kàràtasí-yà-ba-tsù rò ka kàpba kàsè rítèna dhu ní inzà ìndrù àkà ndèni dhu ràrè kà'ò dhu, pbètù Kàgàwà rùni wà ka. Ní kàsè-tì ní ndì nòrù dhu, ndrìò tsùna àpbi ndì dhu. Ɔyo rí kisè ní, kà-tì ní ndìtè ìndrù bhà dhu tí atdí dhu rí'ì dhu. Ìlílà Alafí rí'ì àlè-nyùtsi dhu rítèna ní àlè ràrè Kàgàwà bhà ale nyú dhu (Èfè 1.13; 4.30). Ìbhù rí kisè ní, kàsè-tì ní atdí dhu tó obhóna: bhàrwà, dhu ka kòdzì dònà bhàrwà... Ìfò rí kisè ní, kà rítèna ní òbhòlo ka kòbhòlò dhu-tidò.

Kàyafà: Kàyafà ní'ì Pbakùhání dò ádràngbàlè. Abádhí Anà mànà ní'ì Pbakùhání dò ádròdrò ale yà bàtizò nubhónà Yùwaní rí pbìndà kasù òpè rò (Luk 3.2). Ka ní ndì Yèsù òho ka kí dhu tó irèta ka kalú pbìndà idzá rò ale. Ndrìò kí'ì inè átò Péterù mà Yùwaní mànà-ànyà néno ka kí rò.

Kayinò: Kayinò ní mùhàgù bhèyi arí ìndrù-dzàna ònzi àndò t'ánòta ní ìfò pfoña nà ìzà-tidò. Kà-bvù rí'ì ake mùhàgù-bvù dònà, ndrìò ka ní yorowà tó izà. Yèrusalèmà tó kígò ò ndì ndòtsù rò, Yèsù atsu kà-dò ndì ndàdì rórò (Màt 21.6), rítè ndì màràngà tó ádràngbà kamá tí.

Kàyisarà: Kàyisarà ní'ì Pbarómá tó pbirì ð ádròdrò kámá dò kámá-òvò. Wemberè t'ále abádhí nzínzi ð ní'ì Kàyisarà Ògustò (Luk 2.1). Ngùkpà-tsí ní'ì Tìbèriyò (Màt 22.17), Klòdiyò (Kas 18.2), Nerò (Kas 25.12,21), ndrìò Títò.

Kíkí: Kíkí ní ale-ndì nípbà arí dhèdhèrò andi-tidò. Dòtsí ndì néni ní yà ale-ngbò nábhè arí rùbà, ràdù ndìtì-tinàdò. Pbayàhúdì-bvù, ka kongónà kíkí nà ale nòzù Kàgàwà-nyìkpò ð òtí ale tí, kadè ipfonà ràrà àdì itse pbanga ð rò (Law 13-14). Ndi ale rògù dhu ní iwà kù'ò ndì ndílà dhu.

Krístò: Krístò ní Kàgàwà útri fìndà ale. Pbagìríkí t'ávàna ð, Krístò-tì ní «ùtri ka kútri ale», ndrìò Pbayàhúdì t'ávàna ð, ka kí kànzi «Màsiyà» tí. Ka ní ndì yà Kàgàwà akò fìndà làkà ndì ndiviya ìndrù tó dhu tí *Ògùba. Pbetù, Polò undí bhàrwà ð Krístò rí'ì ìndrù-òvò tí. Ka karí kònzì Yèsù-òvò rò, ròngò «Yèsù Krístò» tí.

Kùhanì: Kùhanì ní ìndrù-òvò rò arí ide Kàgàwà-ònzì ale. Pbakùhání ní ibí kùhanì. I pbakùhání ní'ì dòyá ádròdrò ale nà. I ádròdrò ale ràdù ì'ì atdí dòyá kamá nà. Yèsù ròvè ònà atò ð, pbakùhání tó ádròdrò ale dò kamá ní'ì Kàyafà.

Kìfukù: Kìfukù ní bàtò náaride ró nga.

Lìwalì: Lìwalì ní kámá dò ádràngbà kamà-òvò rò arí kasù ònzi ádràngbàlè.

M

Mànà: Mànà ní'ì Kàgàwà ongónà àbhèna ràwà ì òrù-akpà ò rò Pbaìsràyélí tó ònyè tí dhu, yà ràngù ð abádhí ní'ì ìfò kumí atò tí rò (Uvt 16.13-21). Ka kongónà kèwa bhòtsungá nyú, ìnzì kadè òdònà tsútsá nga tó. Pbetù, tsútsá nínganí sàbatù ní'ìna rórò, ka kongónà àdè kèwa òyò idho nónzi rí dhu-bvùtí. Ka ní'ì òwòwò dhu, ndàdè ndànguru àngurù tí. Ndrìò ka ní'ì iti-dha bhèyi ókyè dhu. Yèsù náati ndì mànà rí'ì pbìndà òfò, yà òrù-akpà ð rò irà ipìrònga tó mùgatí (Yùw 6.31-35). Upf 2.17 ð, mànà ka kítè Yèsù ná'ù ale tó ipìrònga tó ònyè tí.

Mànèmanè: Mànèmanè ní itu-dha ní ka kòbhólónà mbèyi aròngù akye-tidò.

Màsiyà: Àndà Krístò dò ka kàndì dhu ró nga.

Màzàbahà: Màzàbahà ní yà perè tí ka kùbhòna Kàgàwà tó dhu nùbì pbakùhání nóongónà dònà rò mizà-tidò.

Mùsà bhà Hyátá tó màlímó: Mùsà bhà Hyátá tó màlímó ní'ì yà Mùsà-fò Kàgàwà abhè pbìndà Hyátá nùdhe ongónà Pbayàhúdì tó ale. Ndrìò, abádhí ongónà ùdhenà dhu ní'ì Mùsà bhà ìmbò bhùkù ò ndì Mùsà andí dhu.

Abádhí nzínzi ð atdídhená ale ní'ì inè átò yà Pbayàhúdì-bvù ádròdrò anya nitdínà ale nzínzi ð. Ndrìò abádhí nzínzi ð ngùkpà ale ní'ì Pbaìfàrisáyò átò.

Mùsà bhà Hyátá: Àndà Hyátá dò ka kàndì dhu.

Mùtini: Mùtini ní P̀b̀ỳà̀h̀ú̀dí-b̀v̀é atdí itsu-tídᓐ. Ka karí kòzò atdíᓐ atdíkpá v̄inyò-kpa mànà (1Ká 5.5; Luk 13.6). Kà-d̀k̀á mà v̄inyò-b̄f̄ mànà arí ìt̀è̀nà ní mb̀ỳi ka kóko dhu mà ònzì mànà. Kàróvì ìᓐᓐ ndirò kà-b̄f̄ ní ka karí kázú itsu-kpᓐ-ngbᓐ ùtsi (ᓐpt 3.7). Kà-kpᓐ ònyu ka karí ònyu màt̄f̄. Nz̀è̀r̀e-t̀iǹà̀d̀ò, yà ìnz̄ì ka karí ònyuᓐ ní irí ᓐ mùtini-kpᓐ (Ỳè̀r̀ 24.2; 29.17). Ỳè̀s̀ù afù mùtini-kpa-dᓐ ì'ì dhu ní b̄ina kèl̄é. Ndì kàs̄umì ní'ì ìnzà kà-kpᓐ nàp̄è ò'ò ònà kàs̄umì (Màt 21.18-22).

M̀g̀at̄i: M̀g̀at̄i ní'ì ndì P̀b̀ỳà̀h̀ú̀dí tᓐ ònyu-nz̄inz̄i nyu. Abád̄hí ongónà kòbhòlò afi nà ì àngbò ngan̄-ra ní, 'àᓐᓐ òb̄inà furù ò. Kàbhà óf̄f̄ nógóngò ndànguru àngurù t̄f̄, ndàᓐᓐ ì'ì dhu-sàl̄à sàl̄à t̄f̄ át̄. Abhò kònzì idho rò, kògóngò ìᓐz̄o t̄f̄ ìᓐz̄o, ndirò ndàᓐᓐ ndinza. F̄iyò pásika tᓐ m̀h̀è̀nd̄è tᓐ kàs̄umì ᓐ, P̀b̀ỳà̀h̀ú̀dí nógóngò ònyuᓐ atdí yengè nyu t̄f̄ ní ìmbà ònà afi nà m̀g̀at̄i (Uvt 12.15-20; 13.3-10). Afì-t̄f̄ ní ìnzà ìl̄à Kàgàwà-nyìkpᓐ ᓐ dhu (Màt 16.6,11-12; 1Kᓐ 5.6-8; Gàl 5.9). P̀b̀è̀t̄è Màt 13.33 mà Luk 13.21 mànà ò, kà r̄it̄èna ní Kàgàwà bhà Idzi.

Ngàtsi kàs̄umì ᓐ, m̀g̀at̄i t̄f̄ ka kátina Ìl̄il̄à Andítá ò dhu ní ònyu kèl̄é (ᓐpt 3.19; Mbà 6.8). Ndirò, mànà ka katì át̄ òr̄u-akpà ò rò ìrà ònyu t̄f̄ (Zàb 105.40). Ungbòta-ᓐwátá ò, Ỳè̀s̀ù r̄f̄ nd̄it̄è «Kàgàwà bhà m̀g̀at̄i» mà «ìp̄ir̄onga tᓐ m̀g̀at̄i» t̄f̄ (Ỳù̀w 6.33,35). Kàvò Pásika tᓐ m̀h̀è̀nd̄è tᓐ m̀g̀at̄i ndàt̄i yà nz̀è̀r̀eᓐ t̄'ále-okú ᓐ rò ndì ndàbh̄ena r̄òv̄è ngb̄ona tᓐ óf̄f̄ t̄f̄. M̀h̀h̀àḡè: M̀h̀h̀àḡè ní ìndr̄u arúbhì ᓐnà ngàm̄iyà bh̄ȳi ìz̄à-tídᓐ. B̄ib̄il̄iyà ò pb̄anówì núugyèᓐ alì m̀h̀h̀àḡè ᓐ ì àngilì r̄òr̄. Bv̄ana ò rò, m̀h̀h̀àḡè nòsè òse t̄f̄ kayinò ᓐnà, ndirò kár̄f̄ ònà-t̄f̄ nà mùdzùkà nà. Ka ní nz̄f̄ yorowà tᓐ ìz̄à kayinò bh̄ȳi.

M̀g̀ḡ-ᓐz̄o: Ándà s̄anam̄è ᓐ ka kàndì dhu.

M̀s̀al̄abhà: M̀s̀al̄abhà ní yà atdíᓐ dhu nàf̄a, kadè ànyàna nót̄d̄f̄ nd̄f̄n̄f̄ ka koho t̄f̄ ale néto ka kongónà ᓐnà itsu-af̄a. Ỳè̀s̀ù mà, óȳ'ò ogbotále mànà ka k̄ut̄ᓐ m̀s̀al̄abhà ᓐᓐ.

M̀t̄è̀nd̄é: M̀t̄è̀nd̄é ní Kàgàwà tᓐ ka kàbh̄ena perè t̄f̄ ìz̄à nòbholo arí ale.

N

Mizèyituni tᓐ pb̄iri: Mizèyituni tᓐ pb̄iri ní'ì kyèròkyèrò Ỳè̀r̀ùs̄alèᓐmà tᓐ kigò t̄f̄, yà adyif̄ ònàf̄ nd̄it̄ò kà tᓐ ìnà rò (Zàk 14.4; Màt 21.1; 24.3; 26.30). K̄f̄'ì mizèyituni t̄f̄ kátina itsu nà ᓐnà, ndirò kà-d̀ò̀s̄ir̄ò ní'ì ìf̄ò. Gèt̄ès̄èᓐm̄n̄f̄ t̄f̄ kátina ngari ní'ì ndì pb̄iri-pf̄-òr̄. Ka karí ìr̄èna dhu ní, Ỳè̀s̀ù radz̄i òr̄u-akpà ò ndì pb̄iri ᓐᓐ rò. P̀b̀è̀t̄è, Lukà r̄f̄ kàtì Bèt̄aniyà tᓐ kigò-t̄f̄ rò adz̄i dhu t̄f̄ (Luk 24.50).

Mizèyituni: Mizèyituni ní P̀b̀à̀is̄ràȳélf̄-b̀v̀é itsu-tídᓐ. Kà-kpᓐ ònyu ka karí ònyu, kadè akye mà ìp̄fo ònà rò. Ndì akye r̄in̄è kònzì kasu ní ònyu t̄'óyèta-dzà ò, kòdhò tarà ò kà-ò idha t̄f̄, ndirò kutri ale ùtr̄f̄ màt̄f̄ ní. Ka kongónà k̀è̀dhò ádr̄òᓐr̄ò kámá mà, ndirò kùhanì t̄f̄ ka k̄il̄ina ale-d̀ò̀-ᓐs̄ir̄ò, r̄it̄è dhu iwà ka ràbh̄u kasu kà-f̄ᓐ. Kà-kpa àtsà ka kongónà át̄ kòbhòlò dhu-wòȳᓐ ní, kadè ngb̄ona mà àt̄il̄i mb̄ȳi nyu: (T̀ò̀r̀ 24.20; Zòz 9.8; 1Ká 17.12-16; 6.23; 1Sà 10.1).

Nabi: Nabi ní Kàgàwà-òv̄ò r̄ò ar̄òt̄e ìndr̄u tᓐ ale. Kár̄f̄ Kàgàwà òz̄è nd̄èᓐᓐ pb̄indà ale tᓐ dhu n̄éda abád̄hí tᓐ, ndàᓐᓐ nd̄onzi r̄f̄ dhu n̄òv̄ò angyangȳ ìndr̄u tᓐ. Kàgàwà bhà pb̄anábì àᓐᓐ dhu nót̄u ka karí Ungbòta-Ayí mà Ungbòta-ᓐwátá mànà tᓐ bh̄ùkù ò. Kà-t̄f̄ ní, yà Ungbòta-Ayí ò ì'ì pb̄anábì mà, B̄àt̄iz̄ò nubhónà Ỳù̀wan̄f̄ mà, kàn̄f̄s̄á ᓐ ar̄f̄'ì pb̄anábì r̄ir̄à àh̄u indo nga ò màt̄f̄ mànà r̄àr̄f̄ pb̄anábì kèl̄é át̄.

Nàngà: Nàngà ní ndì ná'e s̄uma-dyí, yà idha ò ka karí ìᓐᓐ nd̄f̄n̄f̄ bàt̄ᓐ nabh̄è t̄f̄ r̄idè dhu.

Nardò: Nardò ní ir̄f̄-tídᓐ. Kà-ò rò ka kongónà ìp̄fonà dhu ní ndr̄uò aróngu akye-tídᓐ.

Ngàm̄iyà: Ngàm̄iyà ní kayinò bh̄ȳi arí nd̄f̄ nà'e àᓐᓐ nánᓐ ìz̄à-tídᓐ. Kár̄f̄ ìbì idho nyu n̄onzi ìnz̄f̄ nd̄f̄ ònyu n̄onyu, ndirò ìnz̄f̄ nd̄f̄ idha n̄óm̄v̄u r̄òr̄ò r̄ènḡè ᓐ.

Ngan̄u: Ngan̄u ní m̀g̀at̄i òbholo ka karí r̄ana ní itse-tídᓐ.

O

Obhónángatále: Obhónángatále ní àkǎ àkǎ dhu bhěyi, ndirò tǐna dǎ ka kí dhu ònzi dhu. Ngátsi kǎ-tì ní Kàgàwà òzè dhu ònzi ka kí dhu, ndirò ní ʉyátá ʉfǐ ka kí dhu.

Òlòlù ádrùngbǎ rèrù: Òlòlù ádrùngbǎ rèrù ní Mísri mà nzínzi ǎ arí'í Àràbiyà tó rùngù nà ádrùngbǎ rèrù. Ndi rèrù ní ndi yà Kàgàwà nùfǎ ònǎ nga rùndò ndi ɔyo, yà Mísri rò rówu Kànàna tó pbirì ǎ Pbàìsràyélí rǎdǎ ònǎ rèrù.

Oyí: Oyí ní inzi tsinǎdò rí ndǎlǎ ibhu-akpá, yà Kàgàwà nùsò ndùdò òrù-akpá ǎ rò ndi ndidi nzèrè màlàyíkǎ ònǎ ibhu. Ányì rò abádhi arí ànyàya ʉtdì kǎ rí ònǎ idho nǎdò (Upf 9.11; 11.7; 17.8).

P

Pàràdisò: Pàràdisò ní yà obhónángatále nóowuya òko ònǎ òrù-akpá ǎ dhòdhódhonga nà dhèdhe tó ngari. Ányì nga ní ndi Kàgàwà adyi Pòlò rǎrà àhù tina ǎ ní, ibhù rí kisè òrù-akpá ǎ (2Kò 12.2,4; Upf 2.7; 22.2). Ányì nga ní ndi Yèsù itè yà mùsàlabhǎ dǎ ka kùtò atdíkpá ndi mànǎ ogbo-akpá tò (Luk 23.43).

Pásika: Pásika ní yà Mísri rò ʉ uvò tí dhu Pbàìsràyélí nùfǐrǎnǎ ònǎ m̀hèndù. Pásika tó m̀hèndù nóongónǎ ʉ'í atdí-gùna tí atdí ato ǎ, ndirò ka kongónǎ ndi m̀hèndù ònzi Yèrùsàlemǎ tó kigò ǎ tí. Ka kongónǎ àdè ʉbǐ ka kùbǐ tàmà-zǎ nǎ'ǎ ìmbǎ ònǎ afi nà m̀gati ní ndi m̀hèndù tó ònyè tí. Pbakrístò tó Pásika tó m̀hèndù idhò ǎ, abádhi arí Yèsù ingbè ndi ɔve-bvù rò, ndònzì ɔve-lèmǎ tí dhu nǐrè.

Pàziyà: Pàziyà ní'í Kàgàwà bhà idza-ǎnga ka kùndò ní ʉhù mberè-yà-ba. Ndi mberè ní ndi ònǎ nga nùfǎ ndi ròpè ndi ɔrù rò, risí obvò yà Yèsù avè mùsàlabhǎ dǎ nínaganí (Màt 27.51a), ndi dhu rǎdù Yèsù nǎ'ù ale àbhù rùngò òte Kàgàwà mànǎ ʉfǐrǎ (Màt 27.51; Mrk 15.38; Luk 23.45).

Pbàfàrisáyó: Pbàfàrisáyó ní Pbàyàhúdí nzínzi ǎ ale, yà atdídǎ Mùsà bhà ʉyátá mà abhúya tó màndù mànǎ nazè ʉfǐ ale. Abádhi ongónǎ kórò kòkò dhu nónzi ìmbǎ rí'í afíya ǎ rǎrò, ndíni kórò ale nǎala tí ʉ. Ndi dhu-okú dǎ rò Yèsù ongónǎ abádhi ànzi ɔyoɔ idàya nà ale tí (Màt 23.13,29).

Pbakrístò: Pbakrístò tó ɔvo nabà wemberè tí ní Yèsù bhà uvitatále. Ndi dhu anzi ndi Àtiyòkiyà tí kátina kigò ǎ abádhi rí'í rǎrò (Kas 11.26).

Pbakùrù: Pbakùrù ní pbanga ǎ rúda dhu dǎ aròte ádròdrò ale-akpá. Pbàìsràyélí-bvù, abádhi-kàsù ní'í anya t'únota mà, pbanga ǎ rúda dhu dǎ m̀hanarà t'ònzita mànǎ.

Pbàsàdùkáyó: Pbàsàdùkáyó ní Pbàyàhúdí nzínzi ǎ ngùkpá ale, yà vurò ongónǎ àdè Mùsà bhà ʉyátá-tì nǎwe ìndrù tò. Abádhi nǎa'ù nzá dhu ʉngbè ʉvùvè ale rùngbeya ʉ ibhu ǎ rò.

Pbàyàhúdí-bvù ádròdrò anya nǐtdì arí ale: Pbàyàhúdí bvù ádròdrò anya nǐtdì arí ale ní'í àrèbhè kumì dǎnǎ atdí nà ale. I ale ní'í pbàkùhání tó ádròdrò ale mà, Mùsà bhà ʉyátá tó màlímò mà, pbàkùrù mànǎ. Pbéù abádhi tó m̀hèndù ní'í mbǎ obi nà ndòtdì ìndrù-ànyǎ kohò inzǎ Romǎ tó pbirì ǎ ʉwalì nǎ'ù ka rò (Yùw 18.31).

Pèndèkòtè: Pèndèkòtè ní Pbàyàhúdí-bvù ádrùngbǎ m̀hèndù-idhò nyù. Pèndèkòtè-tì ní «ìmbò kumì». Pbàyàhúdí nǎarí ndi idho nífǐ ìmbò kumì idho nǎkǎ Pásika-dzidǎ ònǎ idho ǎ. Ndi Pèndèkòtè idhò ǎ, Pbàyàhúdí nǎarí nganù ka kòtsè inga ǎ rò ní m̀hèndù nónzi. Ndi idho ǎ tí, abádhi nǎarí yà Kàgàwà abhè pbìndǎ ʉyátá Mùsà-fǐ Sinayi tó pbirì dǎ rò dhu nǐrè átò. Ungbòta-Ɔwátá ǎ, Pèndèkòtè-idhò ní Pbakrístò nǎarí yà ʉlǐlǎ alafí níifo Yèsù nǎ'ù ale dǎ wemberè tí dhu nǐrè ònǎ idho (Kas 2.1-4; 20.16; 1Kò 16.8).

Pilatò: Pilatò ní'í Romǎ tó pbirì ǎ ʉwalì, yà Yùdeyà tó pbirì-dǎnga nandánǎ ʉwalì, ròpè ndi 26 ato ǎ rò rǎrà àhù 36 ato ǎ Yèsù ka kùgù dhu-dzidǎ (Luk 3.1; Kas 3.13). Ngátsi rò ka kanzínǎ ka átò Pòtiyò Pilatò tí.

S

Sàbatù/Asota-dhò: Sàbatù ní Kàgàwà ìlì asota-dhò tí kóró ale tò idho. Ọpèta tó bhùkù ò, ka kándí dhu Kàgàwà ranzi kóró dhu-tsí azà idho ọ, àrùbhè rí kisé idho ọ ndàdù ndàso. Ní Músà-fḶ Kàgàwà abhè Ọyátá ò, Kándí dhu ndísó kóró kasu ònzi ka kí àrùbhè rí kisé idho ọ dhu ní P̀bàyàhúdí tò (Uvt 20.10). Sàbatù-idhò nóongónà ndòpè imbò kasu ọ adyifḶ ròtsu ngómà ò ònà kàsùmì ọ rò, ràrà àhè azà kasu ọ adyifḶ ròtsu ònà kàsùmì ò. P̀bakrístò arífina asota-dhò tí idho ní yà Yèsù ingbè ndì ònà idho (Y engè-idhò).

Sàfinà: Sàfinà ní idza bhèyi ka kòsì dòná nga ádr̀ngbà ibhù-yà-ba. Nwà mà p̀bì idzá bhà mànà náatsù kà-ò, 'àdè ègù ànyì, yà Kàgàwà náabhè igye r̀kḶ ọ̀fò kumì idho tí, idha r̀tùtù ní ràdè yà adzi dḶ kóró dhu-tse nótḶ nínganì.

Sànamù: Sànamù ní ale-otsù ní ka kóbhòlò dhu-wòyḶ: ìndr̀- wòyḶ, ngàtsi ní iza-wòyḶ, kadè ùlìnà kongò ale-ùkò onziyá, kulè Kàgàwà tó ngari ọ. I dhu nòbhòlò ka karí orò ní, ngàtsi ní itsu ní, f̀rangà ní, ndirò ng̀kpà dhu-tidḶ ní màtḶ.

Sàndukù: Sàndukù ní itsu-afà ní màtḶ ndirò sùma ní màtḶ ka kóbhòlò ndinì ka kongò tí dhu ùlì ònà dhu, kadè òwu ndì dhu-tsh nápbì r̀ò.

Sàyuni: Sàyuni ní Ỳerùsàlemà tó kigḶ ọ̀ p̀birì, yà mùsùngú dòná r̀ò arí'ì Kàgàwà bhà idza tò. Ndì ọvò ní átò Kàgàwà bhà idza náarí'ì ònà ngari-ọvò, ndirò ngàtsi ní ndì kigḶ-ọvò nyá.

Sòngà: Sòngà ní idha-nzínzi ọ̀ ndì nákerè adzi.

T

Sifongò: Sifongò ní idha tó ngbòna nà dhu nándù arí àndù tí ònà bhèngàbhèngù aró'ò dhu. M̀sàlabhà dḶ Yèsù rí'ì r̀òrò, ka kabhè ògyògyè dhu kà r̀mvḶ sifongò ọ̀ iza-tsh dḶ ka kòtè r̀òrò (Mrk 15.36).

Sitanì: Sitanì (P̀fḶmvo). Sitanì ní nzère-alafí tò ádr̀ngbà kamà-ọvò. Ngàtsi kòvò ní Lúsèferù. P̀bagiríkí t'ávàna ọ̀ ka ní «Satanas». Ka ní Kàgàwà r̀ò wemberè tò òmvù, yà bilí arí Kàgàwà bhà Ọyátá nùkḶ, ndàdù ndàgò Kàgàwà òzè ìndr̀ r̀onzi kóró dhu nà. Ng̀kpà kòvò ní: P̀fḶmvo, ̀trátàba, umvútá-ba, màgèzi-àba, nzère-ale, obhuta-ba, ̀dhútá-ba, títè-ba... Tákìsì: Tákìsì ní àlità bhà kasu ka kònzi tí ní ka karítḶna dhèdhèrò dhu-tsí nùdzí arí ale r̀tsà f̀rangà.

Tsènzèrè: Tsènzèrè ní èno ka kùnò dhu tò obhonga nḶ è rí dhu.

U

Unduta-dzà: Unduta-dzà ní P̀bàyàhúdí nóongónà 'ùndu òyá f̀iyó p̀birì ọ̀ kóró kigḶ ònà idza. Abádhí ongónà 'ùndu i idza ọ̀ 'ìrì Músà bhà Ọyátá òzè màlímó rí dhu mà, ìndr̀-ànyá èno ka kí tí dhu mànà.

Uvitátale: Uvitátale ní yà Yèsù avò atdí kumì dòná ọ̀yḶ nà àbhàlè kèlè (Màt 10.1-4, Mrk 3.13-19, Luk 6.12-16). Kàdè i ale mànà, ndàdù dhu ùdhe f̀iyḶ, p̀bìndà ọ̀ve dzidḶ i ale ràdè ndàla nyìkpóya nyá ní. Kàdè i ale núvi ròwù yà i àla dhu nòvò ìndr̀ tò, 'àdè Ídzi M̀k̀r̀r̀ nòvò ìndr̀ tò. Wò dhu-dzidḶ, i ale náadè òngo Yèsù ná'ù ale òdò r̀ongo ale tí. Uvitátale tò bhùkù ò, P̀òlò mà Bàrnabà mànà, ndirò ng̀kpà ale mànà, núnzi ka kí átò uvitátale tí. Yèsù unzi abádhí átò risè yà angyi ndì ndunzi p̀bìndà kasu nònzi tí uvitátale-bvḶ.

U

Ọyátá: Ọyátá àti ka kí ngàtsi ní «Músà bhà Ọyátá» tí. Ndì Ọyátá Kàgàwà abhè Músà-fḶ p̀bìndà ale P̀àisràyélí tò. Bìbìliyà ò rí'ì wemberè tí imbò bhùkù nánzi ka kí Músà bhà Ọyátá tí. I bhùkù ní: Ọpèta, Uvòta, P̀baláwí, Ọzèta, ndirò Tòrati.

V

Vínyò-kpa: Vínyò-kpa ní òváyì aráhù ònà rò itsu-kpò òdhi arí itsu-òvò. Pbhàhúdí nóongónà kòzò abho nyé fíyó inga ð, 'àdà ngbóya òbhòlò mbéyi ndíní òdhi tí abho, ràdà iwa níbhò fíyò.

Y

Yáspi: Yáspi ní orú odzina nà atdí odu-tidò. Ndi odu-tidò ní ndi ka kòbhòlò òrè-akpà ò rò ifoya Yèrùsàlemà-òwétá ní átò (Upf 21.11).

Z

Zàburi: Zàburi ní Pbhàhúdí arúyana 'ilè Kàgàwà ní adyi. Ka ní átò i adyi ka kúndí ònà Bìbiliyà ò bhùkù-òvò. Dàwudì mà ngàkpà ale mànà núundí i adyi ndíní ì ongó tí Kàgàwà ilè ní, 'àdà ka ì ózè dhu ìtè ní.

Zàmàridi: Zàmàridi ní orú odzina nà atdí odu-tidò, yà òrè-akpà ò rò ifoya Yèrùsàlemà-òwétá ka kòsì ní odu (Upf 21.19).

Ìndrù t'ídhùnà: Ìndrù t'ídhùnà tó òvo ka kitè angyi Dànyelè tó bhùkù ò (7.13-14). Yèsù atí ndi ndítírò Ìndrù t'ídhùnà tí, ndíní dhu nítè tí ndi rírá yà adzi ð kóró ale tò Kàgàwà bhà ngari ð, ìnzí ní Pbhàhúdí tò tí víya ðò rò. Ndi dhu nítè dhu átò kà ràrì ìndrù tó ófò ð ale, inè ndi ndí'ì Kàgàwà t'ídhùnà tí rórò.